

УДК 81'27-054.57 (477.87)

МОВНО-НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ ЗАКАРПАТТЯ

Чикут Віта

chykut@i.ua

У статті розглянуто мовно-національний склад Закарпатської області, окреслено культурно-освітній розвиток національних меншин, визначено фактори, які сприяють збереженню національної ідентичності населення. Основну увагу зосереджено на аналізі мови національних меншин та чинниках її збереження – навчальних закладах, засобах масової інформації, національно-культурних товариствах та духовно-релігійних осередках. Подано статистичні дані та результати соціолінгвістичного анкетування учнів Ужгородської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 20 – ліцею «Лідер», що відображають мовно-національний портрет Закарпаття.

Ключові слова: Закарпаття, національний склад, мовно-національні особливості, поліетнічність, національні меншини.

Геополітичне та географічне розташування Закарпаття є своєрідним у порівнянні з іншими регіонами України, оскільки воно межує з декількома країнами – Словаччиною, Угорщиною, Румунією та Польщею. Протягом багатьох століть сучасна Закарпатська область була відмежована від України і регіони краю належали до різних держав, зокрема Австро-Угорської імперії, Чехословаччини, Угорщини. Ці чинники сприяли міграційним та міжетнічним процесам, які безпосередньо впливали на національний склад, культурний та науковий розвиток краю. Тільки з 22 січня 1946 р. відповідно до Указу Президії Верховної ради СРСР була створена Закарпатська область у складі Української РСР [1: 4].

Дослідження національно-мовного портрета Закарпатської області має не лише наукове, а й практичне значення для вирішення завдань державної мовної політики України загалом. Історичне минуле, соціальні, мовно-культурні, державно-правові, релігійні питання, пов'язані із життям національних меншин, є предметом дослідження багатьох закарпатських істориків, етнологів, соціологів та мовознавців. Одна з перших наукових праць про життя етнонаціональних меншин – «Цигани Закарпаття: проблеми, шляхи вирішення» (1991) [2]. Відбулися міжнародні науково-практичні конференції: «Державне регулювання міжетнічних відносин у Закарпатті» (1997), «Кордони єднання» (2001) та ін., матеріали яких публікуються у збірниках [3; 4].

Однак до цього часу в мовознавстві бракує праць, які б ілюстрували цілісну соціолінгвістичну характеристику цієї території. Тому мета статті – створити мовно-національний портрет Закарпатської області. Цій меті підпорядковано завдання: схарактеризувати національний склад Закарпатської області, мовні уподобання населення, культурно-освітній розвиток національних меншин; визначити заходи для збереження мовних традицій, культурно-освітніх надбань та національної ідентичності. У процесі написання статті використано такі методи: описовий, зіставний, анкетування та метод статистичної обробки результатів. Ілюстративним матеріалом для аналізу послужили статистичні дані із різних джерел та результати опитування учнів одного із ліцеїв м. Ужгород.

1. Національний склад Закарпатської області

Закарпаття є поліетнічним регіоном, у якому проживає понад 70 етносів.

Таблиця 1

Національний склад населення Закарпатської області

Згідно з даними перепису 1989 року		Згідно з даними перепису 2001 року	
Чисельність жителів 1245618, з них (%)		Чисельність жителів 1254614, з них (%)	
українці	78,5	80,5	
угорці	12,5	12,1	
румуні	2,4	2,6	
росіяни	4,0	2,5	
цигани	1,0	1,1	
словаки	0,6	0,5	
німці	0,3	0,3	
білоруси	0,2	0,1	
інші	0,6	0,4	

Говорячи про національний склад Закарпаття, не можна осторонь залишати питання русинства. Русинів як окрему етнічну групу визнає низка зарубіжних учених, зокрема П. Магочі, І. Удварі. Русини визнані у Словаччині, Угорщині, Румунії, Сербії, Словенії, Хорватії, США та Канаді. У цих країнах точиться полеміка між русинами й тими, хто вважають себе українцями. Представники русинської громади Закарпаття неодноразово зверталися до органів державної влади України з проханням визнати русинський етнос. За результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р. у краї 10090 осіб вважають себе за русинів. З них 6724 особи відзначили русинську мову як рідну (0,8% від усього населення області), а також 83 особи ідентифікували себе як гуцули, 25 осіб – бойки [1].

2. Рідна мова жителів Закарпатської області

Національні меншини регіону відзначаються великим рівнем мовної стійкості. З таблиці 2 бачимо, що певним національним меншинам властива мовна асиміляція, зокрема лише 20,5% представників циганської національної меншини вважають мову своєї національності за рідну (це пояснюємо легкою пристосованістю цієї нацменшини до середовища, у якому вона проживає, а часто – бажанням приховати свою національність).

Таблиця 2

Рідна мова національних меншин

Національність	Рідна мова та національність збігається (%)		Рідна мова – українська (%)		Рідна мова – угорська (%)		Рідна мова – російська (%)	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
українці	98,5	99,2	-	-	0,5	0,2	1,0	0,5
угорці	97,2	97,1	2,1	2,6	-	-	0,6	0,2
румуні	98,2	99,0	0,7	0,5	0,2	0,1	0,5	0,1
росіяни	95,8	91,7	3,8	7,9	0,3	0,2	-	-
цигани	20,5	20,5	12,3	16,7	65,7	62,4	1,0	0,2
словаки	34,9	43,5	33,2	41,5	25,8	11,3	5,3	2,6
німці	74,1	50,5	18,4	39,6	1,0	4,2	6,1	4,8
білоруси	45,2	37,4	7,5	18,4	0,6	0,6	46,6	43,2

3. Культурно-освітній розвиток національних меншин

Потужним центром, що сприяє збереженню національних традицій і мов меншин, є навчальний заклад. У Закарпатській області функціонують комунальні та приватні

загальноосвітні навчальні заклади з різними мовами навчання. За даними Міністерства освіти і науки України, станом на 1 вересня 2013–2014 навчального року на території краю нараховувалося 669 шкіл різних форм власності.

Таблиця 3

Розподіл
загальноосвітніх навчальних закладів за мовами навчання
Закарпатської області комунальної форми власності
(2013–2014 навчальний рік)

№ п/п	мова навчання	кількість закладів			гімназії	ліцеї	разом
		I ст.	II ст.	III ст.			
1	українська	129	170	225	11	5	540
2	угорська	7	34	18	2	2	63
3	румунська		7	4		1	12
4	словацька		7	4		1	
5	російська			1			1
6	українсько-російська			3			3
7	українсько-угорська		10	20			30
8	українсько-словацька			1			1
9	українсько-румунська			1			1
10	угорсько-російська			1			1
11	українсько-російсько-румунська			1			

Крім вищевказаних у таблиці шкіл, у регіоні функціонує 2 вечірні школи (одна з українською мовою навчання, друга – двомовна з українською та угорською мовами навчання), 9 спеціальних шкіл-інтернатів з українською мовою навчання, а також 5 приватних шкіл (ліцеїв), заснованих за сприяння благодійних фондів (чотири з угорською мовою навчання та одна з українською та угорською мовами навчання). Як бачимо, у Закарпатській області функціонують одномовні, двомовні та тримовні школи, проте кількість двомовних та тримовних шкіл кожного навчального року може змінюватися, оскільки відкриття класу з вивченням мови національної меншини залежить від рішення територіальної громади та сільської (селищної) ради. Крім шкіл з національними мовами навчання, за рішенням педагогічної ради діти мають змогу вивчати мову національної меншини як другу іноземну мову чи факультативно, зокрема 106 учнів вивчають польську мову, 51 учень – чеську і 236 учнів – словацьку.

4. Заходи для збереження мовно-культурних традицій

Закарпатські науковці та освітяни приділяють велику увагу створенню підручників, художньої літератури та періодики для навчання національними мовами. В Ужгородському філіалі видавництва «Освіта» разом з угорськими видавцями випущено посібник з історії угорського народу для 7 – 9-х класів, з угорської літератури для 6-го класу, «Читанку» для початкових класів. Для шкіл з румунською мовою навчання за останні роки видано «Буквар», «Історію румунського народу» для учнів 7 – 8-х класів, а також тисячі примірників художньої літератури. Розроблено підручники з української мови для угорських шкіл.

У закарпатських вищих навчальних закладах студенти мають змогу не тільки вивчати мову своєї національної меншини, але і здобувати нею освіту. У ДНЗ «Ужгородський національний університет» функціонують факультети, де готують угорських, словацьких, румунських та російських філологів. Крім того, у 2008 році за фінансової підтримки уряду Угорщини при університеті відкрито

гуманітарно-філологічний факультет з угорською мовою навчання. Фінансову та культурну підтримку у підготовці фахівців надають також й інші держави-сусіди. Активно функціонує програма обміну студентами з вузами сусідніх держав, що дає змогу пізнати краще культуру і звичаї своєї національної меншини.

У 1996 р. в Берегово відкрито вищий навчальний заклад недержавної форми власності Закарпатський угорський інститут імені Франца Ракоці II. Навчання в ньому угорською мовою і лише декілька навчальних дисциплін викладають українською та англійською мовами. Заклад забезпечує підготовку фахівців для дошкільних та загальноосвітніх закладів регіону з угорською мовою навчання.

Усі національні меншини Закарпаття мають вільний доступ до засобів масової інформації. Їх ефірний час складає 45% від виділеного для обласного телерадіомовлення. Телепередачі готують угорською, румунською, словацькою, німецькою мовами; функціонує авторська телепрограма русинською мовою.

Не відчувають національні меншини краю утисків прав у виданні періодичної преси. Із 26 періодичних видань 13 видань виходять угорською мовою, 4 – російською, 47 – двома і більше мовами, 6 дублюються угорською мовою. Має свої видання і циганська нацменшина, зокрема газета «Романі Яг» виходить циганською, українською та угорською мовами, з 2007 р. товариство циганських жінок розпочало видання сучасного жіночого журналу «Мірікля». Русинські громадські організації видають газети «Подкарпатський русин» та «Подкарпатська Русь». Проте через фінансові труднощі низка видань періодично призупиняється.

У 1999 р. в Ужгороді було відкрито Центр культур національних меншин Закарпаття, який сприяє їх діяльності. Виходить Інформаційний бюлетень, в якому висвітлюються актуальні питання етнокультурних процесів у краї, законодавчі і нормативні акти, рішення органів влади з національних питань, наукові статті зі сфери дослідження національних питань та ін.

Національні меншини Закарпаття створюють свої національно-культурні товариства, на сьогодні їх в області є 56: 12 – угорської спільноти, 17 – циганської, по 4 – румунської та словацької, по 2 – російської, німецької та єврейської, 9 – русинської і по одному – польської, вірменської, білоруської та грецької. Найбільш потужно діють у краї угорські товариства, які спрямовують свою діяльність на консолідацію угорців, збереження культури і традицій.

Помітну роль у збереженні своєї національної ідентичності, традицій, культурно-освітнього розвитку меншин відіграють духовно-релігійні осередки. Кожна національна меншина має відповідні умови для сповідання своєї релігії. Зокрема в області діє 1310 релігійних громад, 25 конфесійних напрямків і віросповідань [7: 19]. У відсотковому співвідношенні релігійні громади краю складають: 33% православні, 24% греко-католики, 24% римо-католики, 8% кальвіністи, 1% іудеї, 1% протестанти та 9% представники інших віросповідань [6: 24].

Велика кількість представників різних національностей на Закарпатті пояснюється сусідством з декількома державами, тому важливим є вивчення і запровадження їхнього досвіду у вирішенні національних питань. За фінансової підтримки Карпатського фонду відділу у справах національностей та міграції, Центр культури національних меншин Закарпаття разом з національно-культурними товариствами розробили і здійснюють програму «Кордони єднання», метою якої є поглиблення взаємодії і співпраці з різними національними групами, що проживають у прикордонних районах Словаччини, Угорщини, Румунії та Польщі [7: 511]. Налагоджено

контакти і співпрацю з органами самоврядування та громадськими організаціями національних меншин сусідніх держав.

Із здобуттям Україною незалежності у Закарпатті було відновлено назви населених пунктів, які були видозмінені чи замінені. Наприклад, російські форми *Виноградово, Межгорье, Антоновка* змінено українськими відповідниками *Виноградів, Міжгір'я, Антоловиці*. Разом з тим у регіоні повернено угорські назви багатьох населених пунктів: *Тисаашвань* (Tiszaásvány) замість *Мінеральне* (Ужгородський район), *Серне* (Szernye) замість *Рівне* (Мукачівський район), *Бене* (Bene) замість *Добросілля* (Берегівський район), *Неветленфолу* (Nevetlenfalu) замість *Дяково* (Виноградівський район); румунські назви: *Нижня Апиша* (Arşa de Jos), *Біла Церква* (Biserica Alba) (Тячівський район), назви сіл з німецьким населенням: *Усть-Чорна* (Königsfeld), *Нове Село* (Schönborn), *Павшино* (Pausching).

Назви населених пунктів, у яких проживає велика кількість представників певної національної меншини, подаються двома мовами – українською і мовою національної меншини; трапляються такі населені пункти, назви яких відтворюються трьома мовами, приміром: Солотвино – Statina – Aknastatina [7: 700]. У таких населених пунктах назви вулиць та державних установ, підприємств зафіксовані державною та мовою національної меншини.

У Закарпатті всіляко підтримується захист та розвиток мовно-культурного життя національних меншин. Однак велика кількість представників національних меншин не виявляє бажання вивчати українську мову і розмовляти нею, багато українців, у зв'язку з політичною та економічною нестабільністю в Україні, інтенсивно приймають громадянство будь-якої сусідньої держави (найбільше цьому сприяє уряд Угорщини).

Деякі науковці, не розуміючи важливості вивчення національними меншинами української мови для інтегрування особистості в україномовне культурне середовище, не дуже схвально відгукуються щодо складання абітурієнтами національних меншин зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури: «Практичне впровадження тестування є неприйнятним для меншин із мовних причин. Адже не можна очікувати від учня, рідною мовою якого є не українська і який навчався іншою мовою, щоб він однаково успішно виконав тести українською мовою, як і ті, чия рідна мова українська. У цьому випадку фахове питання переводиться в етнічну площину, а нова система тестування може призвести навіть до дипломатичних конфліктів» [7: 549]. На нашу думку, крім всебічного захисту мов і традицій національних меншин, необхідно популяризувати вивчення ними української мови, покращити забезпечення підручниками з української мови, пристосованими для кожної національної меншини з метою поліпшення підготовки учнів до зовнішнього тестування.

5. Результати опитування учнів ліцею «Лідер»

Багатопрофільний ліцей «Лідер» – це ЗОШ № 20. Ми опитали 99 учнів 5–11 класів. Це мовний колектив із такими рисами: вік (11–16 років), освіта (незакінчена середня), місце тривалого проживання (Ужгород), мова шкільної освіти – українська.

Якщо етнічний склад Ужгорода характеризують такі показники: 77,8% українців, 9,6% росіян, 6,9% угорців, 2,2% словаків, 1,5% циган, то щодо етнічного складу учнів ліцею ми отримали результати: 78% учнів є українцями, 8% – цигани, 3% – росіяни і 1% – азербайджанці. Українську мову рідною вважає 77% учнів, російську – 8%, циганську – 6%, деякі учні відзначили, що рідними мовами є дві: українська і циганська – 3%, українська і російська – 4%, українська й угорська – 1%, українська і чеська – 1%.

У колі сім'ї діти розмовляють здебільшого українською – 56%, російською – 14%, циганською – 8%, українською і російською – 17%, українською і циганською – 1%, українською і словацькою – 1%, чеською – 1%, російською і угорською – 1%, українською, російською й угорською – 1%.

На перервах у школі розмовляють українською – 79%, російською – 2%, циганською – 2%, українською і російською – 14%, суржиком – 1%, українською і діалектом – 1%. У колі друзів використовують українську – 70%, російську – 6%, циганську – 4%, українську і російську – 15%, українську і циганську – 3%, суржик – 1%, українську і діалект – 1%. З незнайомими людьми розмовляють українською – 69%, російською – 11%, українською і російською – 20%.

Мова батьків теж різна. Опитування виявило, що мами розмовляють українською – 58%, російською – 20%, циганською – 4%, українською і російською – 10%, українською і циганською – 3%, російською і циганською – 1%, українською і чеською – 1%, українською, російською та словацькою – 1%, українською, російською і циганською – 1%, українською, російською та угорською – 1%. Батьки використовують українську – 60%, російську – 23%, українську і російську – 6%, циганську – 4%, російську й аварську – 3%, українську і циганську – 1%, українську, російську і циганську – 2%, українську, російську та угорську – 1%.

Вільно володіють українською мовою 47% учнів, російською – 4%, українською і російською – 42%, українською і циганською – 3%, циганською – 2%, чеською – 1%.

Проведене анкетування висвітлює проблему змішаних українсько-циганських класів, у яких діти, належачи до різних національностей, по-різному володіють українською мовою. Такий рівень мовної компетенції зумовлює труднощі при вивченні української мови в класах, де навчаються українці та цигани.

Висновки

Закарпаття є багатонаціональним регіоном, де переплетено багато культур, традицій, звичаїв та функціонує декілька мов. Цей регіон перспективний для дослідження, але водночас і складний.

Мовно-національний портрет Закарпатської області охоплює національний склад населення, показник «рідна мова», характеристику культурно-освітнього розвитку, заходи для збереження мовно-культурних традицій, результати опитувань різних соціогруп.

Необхідно розробити методику лінгвістичного вивчення національних меншин краю, їхніх мовних ознак, визначити критерії етнічної ідентифікації населення, що ми плануємо зробити у своїх подальших дослідженнях.

1. Національний склад населення та його мовні ознаки. Статистичний бюлетень. – Ужгород, 2003. – 86 с.
2. Цигани Закарпаття: проблеми, шляхи вирішення / Малик Л. П., Пітюлич М. І., Передрій О. Г. – Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1991. – 46 с.
3. Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті. – Ужгород, 1997. – 225 с.
4. Кордони єднання: Проблеми міжетнічних відносин у Карпатському євро регіоні : матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Кордони єднання» (19–21 квітня 2001 р. Ужгород). – Ужгород : Карпати, 2001. – 79 с.
5. *Черепаня М. І.* Етнокультурні процеси в Закарпатській області / М. І. Черепаня // Кордони єднання: Проблеми міжетнічних відносин у Карпатському євро регіоні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Кордони єднання» (19–21 квітня 2001 р. Ужгород). – Ужгород : Карпати, 2001. – С. 15–22.

6. Макара М. П. Національні меншини Карпатського євrorегіону: історичне минуле, майбутнє / М. П. Макара // Кордони єднання: Проблеми міжетнічних відносин у Карпатському євrorегіоні : матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Кордони єднання» (19–21 квітня 2001 р. Ужгород). – Ужгород : Карпати, 2001. – С. 22–27.
7. Закарпаття 1919 – 2009 р.: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання. – Ужгород, 2010. – 716 с.

LANGUAGE AND NATIONAL PORTRAIT OF TRANSCARPATHIA

Chykut Vita

chykut@i.ua

In this article linguistic and ethnic composition of the Transcarpathian region is considered; cultural and educational development of national minorities is outlined and the factors contributing to preservation of national identity are determined. The following methods were used in the study: descriptive, comparative, questionnaires and statistical data.

Transcarpathia is a multi-ethnic region which is home to over 70 ethnic groups. Minorities are marked by a high level of linguistic sustainability. A powerful center that promotes the preservation of national traditions and minority languages is the educational institution. In the Transcarpathian region there are public and private secondary schools with different languages of instruction. Much attention of Transcarpathian scholars and educators is paid to editions in national languages as well as publication of fiction and periodicals. In Transcarpathian higher education institutions students can study minority languages and even be instructed in minority language.

We have followed the ethnic composition of pupils on the basis of Lyceum "Leader" - school № 20 (Uzhhorod), as the pupils of ordinary secondary schools clearly reflect the multi-ethnic structure of region population. We interviewed 99 students of 5-11 grades. According to statistics the population of Uzhhorod is characterized by such ethnic composition: 77.8% of Ukrainians, 9.6 % of Russians, 6.9% of Hungarians, 2.2% of Slovaks and 1.5 % of Romas.

Our research demonstrated the following results: 78 % of students are Ukrainians, 8% – Romas, 3% – Russians and 1% – Azerbaijanis; Ukrainian is the native language for 77 % of students, Russian – for 8% and Roma – for 6%; some students indicated two native languages: Ukrainian and Roma – 3%, Ukrainian and Russian – 4%, Ukrainian and Hungarian – 1%, Ukrainian and Czech – 1%.

All national minorities in Transcarpathia have free access to media. A significant role in preserving their national identity, traditions, cultural and educational development is played by spiritual and religious centers. Each national minority has appropriate conditions for their religion.

A large number of different nationalities in Transcarpathia is explained by the neighborhood with several countries, thus it is to study and introduce their experience in solving some national issues.

In Transcarpathia the protection and development of linguistic and cultural life of national minorities is strongly supported. However, a number of problems of reverse character can be traced: a large number of minority representatives are unwilling to learn the Ukrainian language and to speak it; many Ukrainians, due to the political and economic in Ukraine, acquire citizenship of neighboring states.

Transcarpathia is a multinational region where many cultures, traditions, customs and languages operate. Therefore, this region is interesting and promising for research. It is necessary to develop a method of studying linguistic minorities and their language signs as well as to determine criteria for ethnic identification of population.

Key words: Transcarpathia, national composition, language and national specificity, poly-ethnicity, national groups.

Стаття надійшла до редколегії 20. 06. 2014
Прийнята до друку 01. 10. 2014